

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Pedagogická fakulta
Katedra společenských věd

Bakalářská práce

Pavλίna Povolná

Manželství a rodina jako etické prostředí výchovného procesu

OLOMOUC 2013

Vedoucí práce: ThMgr. Dušan Špiner, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 11. 4. 2013

.....
Pavλίna Povolná

Poděkování

Děkuji panu ThMgr. Dušanovi Špinerovi, Ph.D. za jeho odborné vedení, za veškerý čas, který mi věnoval a jeho rady a doporučení k mé práci.

Obsah

Úvod	5
1 Manželství	7
1.1 Základní rysy manželství	7
1.2 Sociální a pohlavní role	9
1.3 Typy manželství a výběr partnera	11
1.4 Nesezdaná manželství	12
2 Rodina	12
2.1 Základní rodina	13
2.2 Emocionalita a komunikace v rodině	14
2.3 Komunikace	15
2.4 Manželé jako tvůrčí osoby vztahu	16
2.5 Rodiče jako vzor svých dětí	17
3 Vybrané etické hodnoty v rodinné výchově	18
3.1 Lidská důstojnost	19
3.2 Sebeúcta a sebedůvěra	19
3.3 Ohleduplnost	21
3.4 Svědomí	22
3.5 Charakter jako soubor etických vlastností	22
4 Význam manželství a rodiny pro její stabilitu a vytváření etického prostředí	24
4.1 Láska v manželství dříve a dnes	24
4.2 Nesezdaná soužití a fenomény rodičovství v dnešní společnosti	26
4.3 Rodina jako tvůrce mezilidských vztahů	28
Závěr	31
Použitá literatura	35
Anotace	

Úvod

Tato práce se zabývá tematikou o manželství a rodině, konkrétněji etickou povahou těchto institucí a prostředí, které vytváří. Předmětem etiky je mravnost a systém morálních norem. Cílem této práce je přiblížit význam instituce manželství a rodiny pro vývoj lidsky morálního chování, pro rozvoj společenského citění a celkově pro život. Dále se zabývá vlivem rodinného prostředí na rozvoj etických hodnot a morálních kvalit u dítěte a jejich významem pro jeho další chování ve společnosti. Pro lepší pochopení a zhodnocení těchto významů a vlivu rodinné výchovy na duševní vývoj dítěte se nejprve pokusím vysvětlit pojmy manželství a rodiny a nastínit jejich postavení ve společenské struktuře. Pokusím se přiblížit role a postavení muže a ženy ve společenské struktuře a konkrétně v manželském vztahu a ve výchově potomků. A to nejen v současné době, ale také náhledem do minulosti.

Manželství a rodina jsou široce používané pojmy jak ve vědecké sféře, tak v laické veřejnosti, které se osobně dotýkají. Tyto pojmy jsou snad známými v jakékoliv lidské kultuře a v jakékoliv dnešní společnosti. I když v různých formách, člověk se je snaží formulovat a přikládat jim praktickou podobu. V této práci se zaměřím na podobu manželství a rodiny v západní kultuře, na jejich chápání v moderní euro – americké společnosti.

Dále je cílem této práce popsat vybrané etické hodnoty uznávané v moderní společnosti jako morální kvality a snaha o jejich zařazení do struktury chování v rodinném prostředí. Etické hodnoty jsou všeobecně společnosti známe, definované v morálních kodexech, avšak zdá se, že obtížněji aplikovatelné. Etické normy jsou sice definovatelné, ale nejsou závaznými a vymahatelnými. Nejsou závazné pro občany všeobecně, ani pro rodiče jako vychovatele. Postižitelné jsou pouze důsledky neetického chování, jestliže je překročena stanovená míra. Avšak etické a neetické chování můžeme pozorovat a rozlišovat i bez jeho potencionálního sankcionování. Důležitost etiky a aplikace morálních zásad může velmi záviset na nastavení hodnotového žebříčku jednotlivců i společnosti jako kulturního celku. Společnost sama se snaží dosáhnout morálního chování prostřednictvím etikety, tedy vypsanych pravidel chování usnadňujících mezilidské vztahy. Lidé samotní pak hledají v mezilidských vztazích onu mravnost, duševní kvality vyšší hodnoty, které mohou být součástí hledaného smyslu života. I v tomto směru se pokusím zaměřit studování manželství a rodinného prostředí.

Postupem při zkoumání všech výše vytyčených cílů a záměrů bude sběr pouze teoretických dat. V této teoretické rovině bude účelem daná data k tématu práce zařadit do kontextu, vysvětlit s jejich pomocí danou problematiku a zaujmout stanovisko alespoň

k některým cílům, zvláště týkajících se významu rodinného prostředí pro osvojení etických hodnot dítětem, získání morálních a osobnostních kvalit. Literárními zdroji pro tuto práci je především literatura zaměřená na zkoumání manželství jako společenského fenoménu a rodiny jako výchovné instituce. Literatura použitá v této práci je směřována k oborům antropologie, etiky, pedagogiky, sociologie a také psychologie.

1 Manželství

Člověk je tvor společenský, tedy vyhledává a potřebuje ke svému životu společnosti ostatních lidí. Žije ve společenství ostatních lidí pro uchování svého rodu, kvůli obživě i vzájemné bezpečnosti. Manželství je zásadním společenstvím, ve kterém mohou lidé naplňovat citové potřeby, potřebu porozumění, kde zároveň „dávají“ tomu druhému ze svých schopností a učí se přijímat, ale také materiální zajištění a zajištění rodu. Manželství představuje v životě mnoha lidí společenskou instituci, která se stává výraznou součástí jejich života.

1.1 Základní rysy manželství

Manželstvím nazýváme trvalý svazek zpravidla mezi mužem a ženou, uznaný většinou existujících lidských společností. Avšak budeme především mluvit obecně o manželství a rodině vycházející ze západní kultury dneška. *„Na rozdíl od příbuzenských vztahů, které jsou nazývány pokrevní, je tento vztah označován jako nepokrevní a spojující osoby vzájemně spřízněné na základě sňatku. Manželství je definováno kulturními pravidly (různé způsoby uzavírání manželství) a současně je mechanismem legitimní sociální reprodukce a prostředím k vytváření smysluplných sociálních vztahů.“*¹ Pokrevní a nepokrevní příbuzenství se prolíná.

Manželství je obecně tak trochu zvláštní společenskou a kulturní institucí, protože se zdá být vztahem přirozeným. Přesto se jedná o svazek vzniklý uměle z lidských pohnutek a potvrzením je právě ono uznání, smluvní i právní. Manželství je jednou ze základních a tím i důležitých složek celého společenského systému, a téměř v jakékoliv kultuře. A stalo se téměř očekávanou etapou v životě každého člověka, i když můžeme říct, že tento pohled na manželství jako nutnou součást života člověka žijícího v západní kultuře se v současné době pomalu mění. *„Avšak stalo se natolik součástí lidstva a jakékoliv kultury (v různých podobách), že právě proto jej považujeme natolik za samozřejmou součást našeho života. Případné pochybnosti o manželském svazku patří až současné době. V téměř každé společnosti se setkáme s manželským svazkem,...i když je velmi odlišný, s různými povinnostmi a pravidly fungování.“* Obecně však můžeme jmenovat společné rysy. *„V první řadě uděluje oběma partnerům právo činit si jeden na druhého sexuální nároky...zpravidla právo výhradní.“*² I přes manželskou nevěru (též cizoložství), za kterou je považován mimomanželský pohlavní styk, zůstává ideálem pro obě pohlaví věrnost. *„Sex v manželství*

¹ SKUPNIK, J. Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě. první. Praha: SLON, 2010.

² MURPHY, R. F. Úvod do sociální a kulturní antropologie. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 73.

dostává jiný význam z toho důvodu, že je považován za dobrý, správný a společensky prospěšný, protože jeho výsledkem jsou děti.“ Ale pohlavní styk nebo plození dětí zdaleka nemusí být jediným spojujícím činitelem. I když se implicitně od manželského svazku očekává, že „jeho účastníci budou (nebo mohli by, případně měli by) mít děti.“ Manželstvími jsou ale i bezdětná manželství a manželstvími jsou i vztahy bez aktivního sexuálního života. „Paradoxně tedy očekávaný potenciál nových manželských vztahů nemusí být v realitě vůbec naplněn.“³

Další charakteristikou je společný majetek a vzájemná výměna služeb. Každý z páru více či méně činí pro vzájemný vztah a o své výsledky se dělí se svým druhem. „V manželství sice existuje spolupráce, ale ta je často nerovnoprávná.“ Tedy v souhrnu společnými rysy všeobecně je „výhradní sexuální a ekonomické právo a společenská totožnost udělená dětem vycházejícím z konkrétního svazku.“⁴ Podle Murphyho tvrzení právě omezení milostného vztahu (a sexu) k jedné ženě dělá ženy vzácnými. A to nečiní vzácnými jen ženy, ale mohlo by tak činit vzácným i celkově jedinečný vztah mezi mužem a ženou, pro který manželství může být základnou. „Manželství je většinou společností uznáváno jako vhodné místo k rozvoji intimního vztahu.“⁵ Jestliže se člověk vdá, či ožení, nastává také změna ve vztahu k ostatním ženám a mužům. Tento vztah může působit trochu odtažitě oproti tomu, jak vnímá svého manžela/manželku. Manželství tedy také podporuje společenské rozdělení mezi mužem a ženou. Výhradní sexuální právo v manželství je jeho „univerzální rysem, avšak je podle kultur velmi variabilně hodnocen od exkluzivity po preferencialitu. Tedy někde nesmí mít manželé pohlavní styk s nikým jiným než spolu a jiné kultury říkají, že manželé by měli mít pohlavní styk hlavně spolu.“⁶ Dodejme, že manželství není jen místem pro intimní rozvoj vztahu. Slouží jako důležitá výchovná jednotka. Manželé spoluutváří prostředí k výchově dětí.

Manželé spolu zdaleka nemají společné tři základní činnosti (sex, výchova dětí a ekonomické zajištění), ale také náboženské přesvědčení a životní filosofii plynoucí z kultury, ve které žijí. Murphy dále považuje manželství za „jednotu protikladů a základní způsob vyjádření reciprocity.“⁷ Ony protiklady začínají u odlišnosti muže a ženy. A nejde jen o fyzické rozdíly, ale především o role, jenž každé pohlaví představuje pro společnost

³ SKUPNIK, J. Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě. první. Praha: SLON, s. 200.

⁴ MURPHY, R. F. Úvod do sociální a kulturní antropologie. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 74.

⁵ MURPHY, R. F. Úvod do sociální a kulturní antropologie. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 75.

⁶ SKUPNIK, J. Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě. první. Praha: SLON, 2010. s. 203.

⁷ MURPHY, R. F. Úvod do sociální a kulturní antropologie. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. ISBN 80-85850-53-2. s. 76.

a ve fungování společnosti. Pro každou lidskou společnost jistě něco pohlavní role představují a také je od těchto rolí něco očekáváno, avšak u každé to jsou jiné konkrétní požadavky.

1.2 Sociální a pohlavní role

Člověku je ve společnosti přiznáván status a role. Zmiňuji jedno vysvětlení podle antropologa Ralpha Lintona. „Linton použil termín „status“ ve smyslu postavení ve společenském systému a přidružené slovo „role“ k označení chování, jež se očekává od držitele daného statusu.“ Tedy každý člověk má určitý status, postavení, jemuž přísluší i určitá práva a povinnosti. Role už člověku přiznává způsob chování, jak s těmito právy a povinnostmi zacházet. „Některá postavení jsou nám dána od narození, ostatní získáváme v průběhu života.“⁸ Mezi ta, která jsou nám přiřčena od narození patří jako jaké pohlaví se narodíme, do jakého rodinného prostředí a zázemí, do jaké kultury a etnika. A právě už pohlaví určuje velkým dílem naše role ve společnosti, a podle toho také náš způsob chování a myšlení. „Pohlaví, příbuzenství a věk jsou statusy, které existují všude na světě a které jsou součástí sociální identity každé lidské bytosti.“⁹ „Je třeba, aby výchova byla už od počátku zaměřována tak, aby děti, až dospějí do věku mladistvého mohly přijmout svou ženskou a mužskou roli zdravě, vyspěle a uspokojivě.“¹⁰ Záleží na odlišnostech jednotlivých kultur a společností, co od pohlavně-sociálních rolí očekává a jak bude směřována výchova jejich dětí. „Například mužští homosexuálové jsou považováni za muže, ale jejich chování se považuje za odchýlené od norem mužského chování.“¹¹ Toto je všeobecně platné v západní kultuře. Genderové role jsou určeny společností a atributy k nim patřící se předávají v generacích. Podstata zůstala stejná dodnes, i když se některé stereotypy chování mění.

Role ženy a nebo muže jsou jedny z nejzásadnějších ve fungování mnoha společností. Jsme na ně připravováni již od útlého věku. V závislosti na pohlavních rolích si vytváříme další sociální statusy. „Člověk v průběhu života mívá několik statusů najednou a je třeba, aby je dokázal sloučit a přizpůsobit. Na tom závisí fungování společenského systému. Problémy se skloubením jednotlivých rolí zažívají už děti, například ve školním kolektivu. Dospělí pak například v rozporu mezi vlastní kariérou a rodinnými povinnostmi, nebo náboženskou etikou a způsobem života.“ Různé statusy mají různý záběr působnosti. Mezi ty role s velkým rozsahem a vztahující se k mnoha různým situacím patří role manžela/manželky nebo ještě

⁸ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 59.

⁹ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 60.

¹⁰ MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. první. Praha: AVICENUM, 1986. s. 51

¹¹ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 61.

spíše rodičů. Murphy rozděluje statusy na „funkčně specifické a funkčně difúzní“. „Status s jednoduchou strukturou je zaměřen pouze na určitou situaci – například pracovní pozice – a lze ji oddělit. Rodičovský status má naopak komplexní strukturu a široký záběr působnosti.“¹²

Pohlavními rolemi se více zabývají genderová studia. Dotknu se však zajímavých tvrzení, která by mohla výrazněji ovlivňovat vztah mezi mužem a ženou. Určité rysy mužské a ženské identity sebou přináší už samotný vývoj v dospělého člověka. „Jedním z výsledků oidipovské krize (podle S. Freuda sexuální tužba po rodiči opačného pohlaví v ranném dětství) je podle Freuda hluboký strach z kastrace, jak v doslovném, tak v přeneseném smyslu slova. Prozrazuje to mužskou křehkost a nejistotu mužské identity.“ Po oidipovském období se dítě ztotožňuje s rodičem svého pohlaví. A pro muže (chlapce) ztotožnění s otcem je o to těžší, protože k otci necítí tak silné citové pouto jako k matce. „Mužský potomek zažije větší pocit odloučenosti nežli jeho sestry. Muži jsou ve srovnání se ženami samotáři a ženy jsou si svou ženskostí mnohem jistější než muži svou mužskostí.“¹³

Odedávna předurčovaly (stále ještě platí u primitivních národů) fyzické možnosti obou pohlaví k jejich roli ve společnosti. „Žena se starala o domácnost, musela se starat o děti, takže se nemohla příliš vzdalovat z obydlí. A muž využíval svou větší fyzickou sílu při lovu, takže se více vzdaloval ze svého domova.“ Mnohá z těchto chování, vyplývajících hlavně z fyzických a biologických možností obou pohlaví, jsou u lidí natolik zakořeněna, že je se samozřejmostí opakují dodnes. „Dále dlouho trvající a dodnes přetrvaný patriarchát způsobuje, že muži si nad ženami stále udržují moc. S tím také souvisí představa, že muži jsou intelektuálně nadřazení ženám. Lidé se již po staletí dohadují, které z pohlaví je chytřejší, společenštější, umělecky schopnější...Pohlaví jsou rozdílná, ale nepramení to z jejich nadřazenosti. Přesto existující mýtus přirozené nadřazenosti mužů nad ženami slouží k zachování tohoto sociálního stavu v mnoha společnostech. Tuto nadřazenost si dokazují pomocí kultury.“¹⁴ Murphy veškeré toto chování shrnuje pod výraz „mužský šovinismus“.

Ženy přesto mají možnosti, jak vyrovnávat tuto dominanci. Ať už mohou mít ženy v některé společnosti více nezávislosti a možností sebeuplatnění a v jiných se musí více podřizovat a být skromnými, vědí jak nepřímo ovlivnit okolí, aby dosáhly svých potřeb. Další důležitou věcí zasahující do vztahů je, že většina žen dnes na rozdíl od minulosti běžně

¹² MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 64-65.

¹³ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 67.

¹⁴ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 67-69.

chodí do zaměstnání. Důvody jsou celkem pragmatické: žena se tak ve většině případů snaží finančně podpořit rodinný rozpočet. A v důsledku pracovní vytíženosti, jak v zaměstnání, tak také doma, nezbývá mnoho času na mateřskou lásku. „*Mnoho neslučitelných závazků, fyzické vyčerpání jí znemožňují vykonávat tradiční úlohu v emočním centru rodiny. Tento tlak a napětí mají vážný dopad na manželskou a rodinnou strukturu v celém průmyslovém světě.*“¹⁵

1.3 Typy manželství a výběr partnera

Monogamie, která je nejvíce blízká západní kultuře je jednou z forem manželství. „*V této formě nemá každý ze zúčastněných současně více než jednoho manželského partnera.*“¹⁶ Jestliže existuje v některé společnosti mnohoženství, tedy „*sňatek jednoho muže s více ženami, nazýváme jej polygynie. Třetím typem je svazek jedné ženy s více muži, který nazýváme polyandrie. Obě poslední jmenované nazýváme polygamie.*“¹⁷ Mnohoženství je typičtější formou v islámském náboženství a v tradičních afrických společnostech. Avšak podmínkou pro muslimského muže je podle náboženských tradic schopnost všechny jeho ženy uživit a ke všem se chovat rovnocenně. Nejen proto, ale také z důvodů demografických procesů, nejsou však monogamní svazky v zemích islámské víry výjimkou. „*Přesto je monogamie jako jediná uznávaná forma manželství takto brána jen v malém počtu kultur. A tou typickou je západní kultura. Pouze monogamie je tu legální.*“¹⁸

Dříve bylo běžnou praktikou, že rodiče rozhodovali o budoucím partnerovi svého potomka. Vybírali jej hlavně podle ekonomického hlediska. „*Kromě toho v minulosti se zamilovanost a láska nepovažovaly za nutnou podmínku manželství a vztah mezi partnery postrádal emocionální intenzitu.*“ O tom, jestli byli tyto sňatky šťastnější se dá těžko hovořit. Dojednávane sňatky i ty dnes svobodně rozhodnuté, mají každý své místo ve vývoji a každé má jistě svá pro a proti. Dnes si v moderních společnostech jedinci vybírají svůj protějšek tedy sami a to hlavně na základě vzájemného porozumění, lásky a všeho, co je jim společné. „*Manželství se už dnes nesjednávají, ale rozhodně nejsou náhodná. Lidé si hledají partnera, s kterým mají mnoho věcí společných. Tedy většinou je to rasa, vzdělání, náboženství a třídní*

¹⁵ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 72.

¹⁶ SKUPNIK, J. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě*. první. Praha: SLON, 2010. s. 260.

¹⁷ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 81.

¹⁸ SKUPNIK, J. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě*. první. Praha: SLON, 2010. s. 260.

postavení.“¹⁹ Už jen samotné rodinné prostředí – výchova v něm, ve kterém jsme byli vychováni, rozhoduje o tom, podle čeho si budeme budoucího partnera vybírat. Člověk dnes hledá člověka, který je mu „blízký“. Přes všechna omezení má dnešní mladý člověk ve výběru svého životního partnera velkou svobodu.

Ještě jedna věc omezuje výběr manželského partnera a tím je incest. Tedy pohlavní styk s blízkými příbuznými. „Primárně je omezen pohlavní styk, ale protože ten je předpokládanou součástí manželství, týká se i celé této instituce. Nejčastěji se jedná o zákaz pohlavního styku mezi rodiči a dětmi a mezi sourozenci.“²⁰

1.4 Nesezdaná manželství

Jednou z možných podob partnerského a uspořádání vztahů, později například i s dětmi, je také nesezdané manželské soužití, „jiným slovem *kohabitate*, tedy soužití v emocionálním, sexuálním a ekonomickém vztahu bez formálně-legálního uzavření manželství. I když jsou takové vztahy neoficiální, zasahují výrazně do příbuzenské struktury.“²¹ Je ovšem otázkou, jestli můžeme mluvit o manželství. Taková partnerství se čím dál častěji objevují opět v západní kultuře. Některé z viditelných rozdílů mezi tímto nelegalizovaným manželstvím a tím legalizovaným spočívají v právních výhodách a nevýhodách. Oficiální manželství více podléhá státní moci, z čehož však mohou plynout i výhody. Rozdíly nejsou jen plynoucí ze státních výhod či nevýhod, ale především ty, že manželství je, na rozdíl od neformálního vztahu, institucí ve své podstatě pevnější a stvrzuje sociální status muže, ženy a případných dětí. O co svobodnější je vztah neformálních partnerů, o to více z něj vyplývá znevýhodnění, „protože vlastně odmítají přijmout normy chování reprezentované státem“ a dané společenským řádem (vyplývajícím především z náboženství). „Samozřejmě i z takových vztahů se rodí děti a děti narozených mimo manželství přibývá. Ve svých důsledcích funguje jako manželství.“²²

2 Rodina

Pod pojmem rodina si nejspíš každý představí tu svou. To znamená, že u každého taková rodina může jinak vypadat. Jinak vypadat může nejen její prostředí, ale také počet

¹⁹ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 85.

²⁰ SKUPNIK, J. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě*. první. Praha: SLON, 2010. s. 204 – 205.

²¹ SKUPNIK, J. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě*. první. Praha: SLON, 2010. s. 264.

²² SKUPNIK, J. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě*. první. Praha: SLON, 2010. s. 265 – 266.

jejich členů, osoby, které tyto členy tvoří a v neposlední řadě také celkový status rodiny. Popis rodiny v následujících odstavcích se snaží tento pojem zgeneralizovat a nastínit aspekty rodiny, která je tou elementární, tou nejužší.

2.1 Základní rodina

Mluvíme-li o manželství skládající se z muže a ženy, kterých je většina, často k nim připojujeme jejich potomky, a tento celek pak tvoří tzv. nukleární nebo také malou rodinu. Jedná se o základní sociální jednotku „*tvořena jedinci, kteří jsou vzájemně v nejbližších vztazích.*“ I když je slovo rodina velmi používaným a může pro každého vyjadřovat něco jiného, mluvím teď o nukleární rodině tvořené pouze příbuznými, jež jsou ve velmi blízké interakci. Tedy o té „*nejjednodušší variantě rodiny, kterou je monogamní manželská rodina.*“²³, která je nejtypičtější pro západní kulturu. „*Všude na světě je považována za základní jednotku solidarity a vzájemné zodpovědnosti.*“²⁴

Z hlediska jedince mluvíme o rodině buď orientační, nebo reprodukční. Pro každé dítě je orientační rodinou ta, ve které vyrůstá, kde může být také někomu sourozencem. Je pro něj výchozí a orientuje jej do dospělého života. Pro dospělé jedince, kteří vstoupí do manželství (nebo také nevstoupí – nesezdaná manželství) a utváří rodinu, plodí potomky, se nazývá taková rodina reprodukční. „*Nejenže tímto způsobem vytvářejí novou rodinu, ale zároveň spojují dvě další.*“²⁵ „*Manžely samotné ale na základě jejich afinního (nepokrevního) vztahu jako rodinu neoznačíme: pro existenci rodiny je nezbytná minimálně dvougenerační struktura...Jestliže chybí jeden z manželů – rodičů, obvykle se hovoří o neúplné rodině.*“²⁶ Každá rodina je svým způsobem originální, stejně jako její členové. Každopádně rodina je obecně považována „*za základní ekonomickou jednotku, legitimní sociální jednotku plodící potomky a především jí připadá hlavní zodpovědnost za jejich výchovu.*“²⁷ Tuto její legitimitu stvrzuje právě manželský sňatek rodičů. I když dnes uznáváme nemanželské děti za sociálně rovné těm manželským, přesto je jejich výchova tímto faktorem přímo či nepřímo ovlivněna.

²³ SKUPNIK, J. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě*. první. Praha: SLON, 2010. s. 287.

²⁴ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 86.

²⁵ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 86.

²⁶ SKUPNIK, J. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě*. první. Praha: SLON, 2010. s. 289 – 290.

²⁷ MURPHY, R. F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie*. první. Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. s. 86.

Rodina skládající se z rodičů a jejich potomků je elementem i pro stát. Už samotná rodina je jakousi formou státu se všemi právy a povinnostmi. Tak se dá s nadsázkou říct, že rodina je vlastně malým státem ve státě.

2.2 Emocionalita a komunikace v rodině

V rodinném prostředí „se uskutečňuje péče o potomky a jejich výchova a vytváří tak specifické dlouhodobé vazby mezi potomky a rodiči, a také mezi rodiči samotnými. Předpokládá se tak i specifická vzájemná emocionalita členů rodiny.“²⁸ Právě emocionální složka a interakce mezi členy je spojující atribut vytvářející rodinu. „Podstatná se zdá být emoce vzájemné blízkosti, která je interakcím společného soužití udělována a zpětně interakcemi společného soužití potvrzována.“²⁹ Tedy vzájemná blízkost je jedna z věcí, která je pro rodinu typická, nebo od ní alespoň očekávaná. Emoce a vřelý citový vztah dospělého k dítěti velkou měrou zasahují do dalších dějů, jako je předávání představ, hodnot, norem tak, aby se jedinec byl schopen orientovat ve společnosti a ve vlastní kultuře. „City jsou hybnou silou chtění a usilování o nějaký cíl. A city také účinně pomáhají při výchově. Zákaz a mentorování nebo moralizování nemá tak trvalý účinek jako srdečný citový vztah, upřímnost a láska.“³⁰ Rodiče skrz emoce mohou hlouběji pronikat do duše svého dítěte. V případě negativního přístupu si tuto cestu uzavírat.

Potřeba citové vazby nepramení pouze ze strany dítěte. Dospělé samotné vede k založení rodiny potřeba nebýt sám, naplnit svůj život, prožívat intenzivní citové podněty. A ani ne manželství, ale děti právě tyto potřeby mohou opravdu naplnit. Zdá se, že pokud by lidem šlo pouze o materiální hodnoty, žádné děti dnes nepotkáme. Děti jsou totiž nemalou finanční výlohou. „Znamená to, že mít děti, starat se o ně,...přináší i něco radostného, co dospělí lidé vnitřně potřebují, čím lidsky rostou a vyžívají, co jim dává hluboké životní uspokojení. Děti jsou součástí našeho života.“ Rodič s přítomností dětí posiluje vlastní osobnost a „rodičovská odpovědnost, povinnosti a starosti vlastně zvyšují naši hodnotu.“ V potomcích také vnímá člověk svou budoucnost a prostřednictvím výchovy ji také vytváří. „Výchova dětí je tvořivou prací a každému přístupnou a daleko přesahující náš osobní život.“³¹

²⁸ SKUPNIK, J. Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě. první. Praha: SLON, 2010. s. 319.

²⁹ SKUPNIK, J. Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě. první. Praha: SLON, 2010. s. 323.

³⁰ KLÍMOVÁ-FÜGNEROVÁ, M. Citová výchova v rodině. první. Praha: ROH, 1974. s. 38.

³¹ MATĚJČEK, Z. Rodiče a děti. první. Praha: AVICENUM, 1986. s. 14 – 16.

Do výchovného procesu vkládá člověk velkou část sebe sama. Proto velmi záleží na tom, jak se rodiče chovají v přítomnosti svého dítěte (snad i mimo něj). Jak popisuje Klímová-Fügnerová, „dospělí budou možná namítat, že dítě je ještě malé, nerozumí jim a podobně. Ale i přesto, že rozumět nemusí, moc dobře vnímá pocity a chápe atmosféru kolem sebe.“³² To znamená i tu rodinnou, která je pro něj tak důležitá. Rodinné prostředí je pro dítě prvotním zázemím, ze kterého se učí chápat společnost kolem sebe. Je to zázemí, kde vyrůstá a do kterého patří (nebo se alespoň tak chce cítit) a které moc dobře zná. Dospělý by měl k dítěti být přátelský, vnímavý a upřímný, jestliže chce dosáhnout pevného důvěřivého vztahu s ním. Každý extrém plodí jen negativní zpětnou vazbu, která se dříve či později projeví. „Dítě vnímá velmi citlivě rodinné scény...špatné vztahy mezi otcem a matkou,...všechno od té nejmenší křivdy až po těžké násilí, z čehož si pak dítě odnáší tzv. citové zranění.“³³ „Domov je pro dítě přípravou pro život...Vnitřně má být domov pln lásky, spravedlivosti a trpělivost.“³⁴ Hodnoty, které snad ještě většina společností uznává jako vysoce etické. Dítě se stává osobností a rodinné prostředí, ve kterém vyrůstá, z velké části ovlivňuje, jakou osobností s jakými duševními kvalitami se stane.

Jednou z významných psychických schopností, která patří k etice a k výchově je empatie. Tedy schopnost naslouchat, „umění cítit s druhým, nebo také jednoduše soucit. Je to velmi náročná psychická vlastnost. K soucitu vede skutečně naše lidová kultura, pohádky, povídky, krásná literatura i poezie. Vývin tohoto citu vyžaduje velkou podporu rodičů...Dítě má vidět, jak prokazujeme v praxi svou lásku k bližním...Jak pomáháme nemocným a jinak trpícím v jejich nesnázích, a to s úsměvem, ne se zlostí v srdci, že toho máme sami dost a ještě teď k tomu starat se o druhé.“³⁵

2.3 Komunikace

Komunikace není pouhá schopnost umět se dorozumět nebo předávat informace. Tedy to, co bychom označili jako obsah, ale také ke komunikaci patří vztahový aspekt. Je to aspekt, jakým můžeme vyjadřovat naše postoje k druhým lidem. A také prostředek, jak se přiblížit jejich duši a pochopit je. Hovoříme k druhým slovy, ale také hodně neverbálním projevem. Uznání nebo přijetí hodnoty druhé osoby vyjadřujeme už jen pohledem, výrazem tváře, pohyby, neverbálními charakteristikami apod. „Jednoduchý úsměv spolu s pohledem

³² KLÍMOVÁ-FÜGNEROVÁ, M. *Citová výchova v rodině*. první. Praha: ROH, 1974. s. 115.

³³ KLÍMOVÁ-FÜGNEROVÁ, M. *Citová výchova v rodině*. první. Praha: ROH, 1974. s. 32.

³⁴ KLÍMOVÁ-FÜGNEROVÁ, M. *Citová výchova v rodině*. první. Praha: ROH, 1974. s. 34.

³⁵ KLÍMOVÁ-FÜGNEROVÁ, M. *Citová výchova v rodině*. první. Praha: ROH, 1974. s. 35-36.

*jsou jedinečným potvrzením druhého. Úsměvem osoba odevzdává poselství otevřenosti.“*³⁶ Komunikace rodičů s dětmi z velké části způsobuje následné chování dítěte a jeho reakce v různých situacích. V komunikaci má svůj podíl také její emocionální poloha. Emoce jsou zvláště v rodinném prostředí potřebné, avšak opět ty negativní mívají silnější projev a jejich odezva bude s největší pravděpodobností také negativního rázu. Rodiče odpovídající dítěti otevřeně v něm rozvíjí schopnost, kdy dítě odpovídá druhým také otevřeně a umí být k nim více empatické. Když však rodiče reagují podrážděně, dítě si z nich vezme příklad a bude vůči citům a potřebám druhým více ignorantní.

*„Ve společnosti, v které žijeme, a která prožívá krizi hodnot, komunikace je prostředkem, který umožňuje stabilizovat hodnoty uznávané ve skupině nebo rodině...Odborníci se shodují na tom, že děti a mladé třeba naučit komunikovat.“*³⁷ Protože výchova ve škole komunikační dovednosti teprve začíná vkládat do svých osnov, ale i proto, že rodiče jsou z velké části těmi hlavními vychovateli, je třeba, aby komunikace a mezilidské vztahy byly rozvíjeny právě v rodině. V komunikaci je důležitá již zmíněná otevřenost, kvalitní a dostatečný obsah (ne strohý), projev citů – především těch pozitivních, vyvarovat se výčitek. *„Výčitka všeobecně vyvolává právě opačný efekt, protože poukazuje na věc, která se už stala, vyjadřuje devalvací, podceňování, odstup od druhé osoby, je to útok na její sebeúctu.“*³⁸

Základy mravních zásad jsou obsaženy v jednoduché komunikaci – pozdrav, poděkování, prosba, otázka apod. Dítě by mělo pochopit, že to vede k vzájemnému uznání a je to součástí chování, které jim může otevřít cestu k druhým a které je vyjádřením etických hodnot.

2.4 Manželé jako tvůrčí osoby vztahu

„Důvody, proč lidé vstupují do manželství, jsou pravděpodobně veskrze pozitivní. Jen zvláštní osoba a ze zvláštních důvodů jde do manželství s vědomím, že se tím její život zhorší.“ Většina párů, kteří chtějí oficiálně spojit svůj život, jej chce povznést a vytvářet něco trvalého, hodnotného a lidsky naplňujícího. Tedy většina z nich vnímá, nebo alespoň si přeje vnímat tento krok jako stupínek ke zlepšení jejich života. Většina z nich by také řekla, že se berou z lásky. Také od ní očekávají nadměrná přání, která jsou téměř nereálná, jako například,

³⁶ *Etická výchova: Učeb. texty pre vyučovanie predmetu etická výchova na zákl. a stred. šk. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1992. s. 15.*

³⁷ *Etická výchova: Učeb. texty pre vyučovanie predmetu etická výchova na zákl. a stred. šk. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1992. s. 83.*

³⁸ *Etická výchova: Učeb. texty pre vyučovanie predmetu etická výchova na zákl. a stred. šk. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1992. s. 85.*

že jim zajistí sexuální uspokojení, děti, pocit, že někomu na nás záleží, soudržnost, porozumění apod. „*Ale láska sama neunesla všechny požadavky života. Životně důležité jsou také inteligence, informovanost, uvědomění a kompetence. Naděje, které vkládáme do tohoto vztahu jsou nadějemi srdce a jen málo mužů a žen jejich uskutečnění vidělo u svých rodičů.*“³⁹

Stává se normálním, že západní kultura nám předkládá ideály podložené láskou. Lidé jej touží naplnit a možná dokázat, že láska to dokáže. „*Mnoho dvojic trpí iluzí, že všechny věci se budou dít automaticky protože se mají rádi.*“⁴⁰ Mluvili jsme o nadějích srdce. „*Mnoho lidí považuje srdce za slabé a myslí si, že jen hlava je silná. Ale zapomínáme, že dobrá architektura (vytváření vztahů) vyžaduje obojí.*“ Stejně tak jako ve většině oborů (například v architektuře) zapojujeme do své práce rozumové poznání o daném problému a zároveň kousek svého duševního já, aby vzniklo harmonické dílo. Příklady je spousta nejen z architektury, ale například i z literatury, z hudby, z výtvarného umění atd. „*Můžeme vytvářet vztahy, které dobře fungují a zároveň nás uspokojují.*“⁴¹ Manželství je institucí, ve které už člověk není sám. *Musí se svým protějškem řešit věci, o kterých dříve rozhodoval sám – peníze, jídlo, zábavu, práci, ale i náboženství. Všudypřítomný a nejkritičtější faktor ve vztahu je pocit vlastní hodnoty každé osoby. Mají vliv na to, jak každá osoba své sebehodnocení projevuje, jaké nároky má na druhého a jak se následně chová.*“⁴² Jak se chováme sami k sobě, tak se budeme chovat i druhým.

2.5 Rodiče jako vzor svých dětí

Rodiče jsou bezpochyby velkými tvůrci výchovného procesu. Měli by nést zodpovědnost za výchovu svých dětí. Nesou jistou zodpovědnost za jejich činy, dokud ještě nejsou děti plnoleté. Avšak někde se vytrácí zodpovědnost, která není přímo psaná, ta za jejich morální a charakterní vývoj. „*Rodičovství by se měla dodat větší vážnost. Měli by jej zastávat lidé kompetentní, kteří budou mít všechny předpoklady a znalosti.*“⁴³ Otázkou je, jak bychom měli tyto předpoklady zajistit všem, kteří touží mít děti. Rodiče jsou stále jen lidmi s chybami, nedostatky a problémy. O výchově většinou nejsou nijak blíž poučeni a řídí se většinou tím, co znají ze své rodiny, okolí, nebo se nechávají vést svým instinktem. Každopádně každé jejich chování je reflektováno jejich dětmi. Kdybychom chtěli vypsát některé výchovné předpoklady rodičů, budou sem patřit následující kritéria popsaná v práci

³⁹ SATIR, V. *Kniha o rodině*. Překlad Jindřiška Šolcová, Vlasta Lišková. Praha: Práh, 1994. s. 131-133.

⁴⁰ SATIR, V. *Kniha o rodině*. Překlad Jindřiška Šolcová, Vlasta Lišková. Praha: Práh, 1994. s. 139.

⁴¹ SATIR, V. *Kniha o rodině*. Překlad Jindřiška Šolcová, Vlasta Lišková. Praha: Práh, 1994. s. 133.

⁴² SATIR, V. *Kniha o rodině*. Překlad Jindřiška Šolcová, Vlasta Lišková. Praha: Práh, 1994. s. 135.

⁴³ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 17.

*Nové pohledy, 1993: osobnost rodiče – zralost, stabilita; vztah rodiče k dítěti – síla vazby, citlivost na potřeby dítěte; mravní úroveň rodiče – způsob chování, kontaktů s druhým rodičem, respekt k právům druhých; úroveň vzdělání a inteligence rodiče.“*⁴⁴

Děti každý den vidí u svých rodičů určitý způsob chování. A tento vzor chování, který rodiče vytváří, je velmi silně ovlivňuje. Ovlivňuje je i v následujícím výběru partnera. „*Lidé si často vybudují manželství podobná manželstvím svých rodičů. Jednoduše se řídí určitým rodinným modelem.*“⁴⁵ Vliv rodiny je tak silný, děti se k němu upínají i když je její prostředí a vzory v něm negativní. I v těchto případech posuzují hodnotu rodiny a rodičovských vzorů jako nejdůležitější.

Už když jsou děti dětmi, srovnávají své chování se svými rodiči a rodiče jsou pro ně nesmazatelným vzorem. Snaží se být jako oni, osvojují si jejich gesta, mluvu, způsoby i chování při řešení jakýkoliv situací. „*Jen když si děti hrají dětské hry na rodinu, můžeme pozorovat, jak procítěně používají našich slov a gest. Přesně sehrají scénu, kterou viděli doma. Přejímají nejen naše slova, ale i naše postoje. Soucit a škodolibost, ochota pomáhat i záliba v osobním pohodlí, upřímnost i pomluvy, dobrosrdečnost i závist, to všechno se rodí u rodinného stolu a přenáší na děti.*“⁴⁶ Děti zkrátka vše opakují. Nedokáží být ještě kritickými, kritika se rozvíjí až v průběhu puberty. Ale v té době mají i přes kritický pohled na své rodiče silně odpozorováno a naučeno jejich chování. Vraťme se ještě k dětem malým. Ty opakují postoje po svém vzoru zcela nekriticky. Používají je ve svém vlastním chování vůči věcem nebo lidem. Záleží už na tom, se kterou osobou ve svém rodinném prostředí se ztotožní a co odpozorovaly. „*Stejný postoj, jako děti vidí doma u rodičů, si vytváří k jídlu, pohodlí, práci i zábavě. Také dítě přejímá a procvičuje mezilidské vztahy.*“⁴⁷ Jestliže bude rodinné prostředí naplněné neúctou, hádkami nebo netolerancí, bude se chovat takto i dítě a dokonce to bude považovat za normální. Protože je to způsob, který zná a který je mu blízký. Má k němu vytvořený jakýsi osobní vztah.

3 Vybrané etické hodnoty v rodinné výchově

Zaměřme se nyní konkrétněji na některé z duševních kvalit, které se v dítěti mohou rozvíjet v průběhu jeho dětství. Mravní kodex je společností vytvořený a uznávaný řád, který má za úkol vyjádřit to, co je dobré a co naopak špatné. Není legislativou, ale přesto usměrňuje

⁴⁴ MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010. s. 47.

⁴⁵ SATIR, V. *Kniha o rodině*. Překlad Jindřiška Šolcová, Vlasta Lišková. Praha: Práh, 1994.. s. 134.

⁴⁶ MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. první. Praha: AVICENUM, 1986. s. 187-188.

⁴⁷ MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. první. Praha: AVICENUM, 1986. s. 189.

naše chování a vytváří v nás pocit zodpovědnosti vůči sobě samému, ostatním, kultuře a společnosti ve které žijeme. Morální kodex je vytvořil člověk s cílem usměrňovat lidské chování ve společnosti. Má odpovídat etickým požadavkům, které si lidé kladou sami na sebe.

3.1 Lidská důstojnost

S tímto pojmem souvisí i názvy a obsah následujících kapitol zaměřené na další lidské hodnoty a charakterní vlastnosti, které mohou lidem zajistit smysluplný, šťastný a (nejen) duševně zdravý život. Důstojnost je jednou ze základních lidských hodnot. „Vychází z filosofie zakotvené ve Všeobecné deklaraci lidských práv. Každý člověk jako příslušník lidstva si zaslouhuje vážnost.“ Každý člověk si zaslouží, aby k němu bylo přistupováno jako k důstojné osobě. Přesto se toto nepopiratelné právo všude na světě porušuje. Tedy rozdíl mezi teorií a realitou nám ukazuje, že je ještě třeba lidskou důstojnost hodně rozvíjet a dostávat lidem na vědomí. Právě výchova dětí by měla být tím počátečním procesem, jak toho docílit.

Dítě tuto hodnotu poznává již z přístupu rodičů, kteří mu tuto hodnotu přisuzují samotnými vztahy mezi sebou a péčí o ono dítě. „Jestliže se dítě cítilo být obklopené pozitivním klima vzájemnými vztahy mezi dospělými...je logické, že na základě takové zkušenosti dítě vnímá jiné dítě jako důstojnou bytost.“⁴⁸ Zkušenost dítěte z rodinného prostředí působí na schopnost pochopit důstojnost člověka. Od toho se odvíjí také poznání, které by mělo dítě zřít, že všechny děti si zaslouží lásku.

3.2 Sebeúcta a sebedůvěra

„Sebeúcta je kritický faktor obrazu, jaký si o sobě člověk utváří. Tato představa podmiňuje jeho vztah k sobě samému.“ Naše vnitřní duchovní já hodnotí sama sebe. Chválíme sami sebe, rozkazujeme sami sobě. Máme rádi nebo nemáme rádi sebe samého. Naše duchovní já bývá někdy utlačováno rozumem, vědomou myslí. Nemáme-li naši osobu rádi, mohou vznikat problémy, nebo i nemoc. Ale i přeceňování našeho vnějšího já není dobré. Obojí svědčí o nezdravé sebeúctě sama sebe. O tom, jak si sami sebe vážíme. Podle toho, co si o sobě myslíme, se tak k sobě i chováme.

„Nedostatek sebeúcty může vzniknout na podkladě mylných závěrů a reakcí na matčiny city a chování.“ I když je matka implicitně tím větším dárce citů, týká se to obou rodičů. Podle jejich působení si také dítě vytváří obraz o sobě. Jestliže matka reflektuje jeho osobu příliš negativně, nebo nespravedlivě, bude si dítě o sobě říkat, že není hoden její lásky proto,

⁴⁸ Etická výchova: Učeb. texty pre vyučovanie predmetu etická výchova na zákl. a stred. šk. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1992. s. 28.

jaký je. Rozzlobený rodič si ani neuvědomuje, že duše dítěte stále naslouchá. V krajních případech může vzniklá nenávist vůči sobě samému přerůst až v destruktivní chování. „*Takže od dětství je třeba pěstovat jednotu já a „sebe“. Pozitivní obraz o sobě a úcta k sobě jsou základním požadavkem úspěchu, spokojenosti a zdraví v životě.*“⁴⁹ Naše osoba, naše tělo a také jeho zdraví odráží naší duši.

Člověk se stále hodnotí a je hodnocen. „*Dítě citlivě vnímá a přijímá do sebe výroky o sobě. Dělá si z toho obrázek o tom, jaké je, a pak k sobě zaujme určitý postoj.*“ Impulsy přichází jak z verbální, tak z neopomenutelné neverbální komunikace. Pocit hrdosti, který vyplývá z kladného chování a úspěchů, by si mělo dítě vytvářet v sobě a kvůli sobě, ale ne proto, aby se zavděčilo rodičům nebo i jiným lidem ze svého okolí. Za pozitivní i negativní výsledky svého chování se má stát zodpovědným. A je také důležité oddělovat od sebe hodnocení toho jak se chovám a jaký jsem. „*Chování poslouží pouze k tomu, aby se děti naučily, jak se co dělá a jak se čeho na tomto světě dosáhne, nesmějí se nikdy odrážet v sebepojetí.*“⁵⁰

S úctou k sobě samému úzce souvisí sebedůvěra. „*Ve společnosti sebejistých jedinců se cítíme příjemně a bezpečně. Vyzařují důvěryhodnost. Abychom se stali sebejistými, potřebujeme bezpečí.*“⁵¹ Když dítě cítí kolem sebe bezpečí, nebojí se objevovat pro něj neznámý svět. A při tomto objevování, ať jsou to hry či už něco závažnějšího, potřebuje stálou rodičovskou kontrolu. Může mít pak uklidňující pocit, že někdo stojí při něm a je ochoten mu vždy pomoci. Jistota rodinného zázemí dodává dětem sebedůvěru k samostatnému jednání. Rozvod je jedním s dějů, které s touto sebedůvěrou otřesou. „*Dítě v takovém případě zjistilo, že jeden z rodičů může zmizet a nechce nic riskovat...K výchově sebejistého jedince je tedy třeba obou rodičů, kteří poskytují pocit stálého a neotřesitelného bezpečí.*“⁵² Sebedůvěra se tvoří v souvislosti s výchovnými metodami. A jestliže je dítě ponižováno, zesměšňováno nebo také neustále srovnáváno s druhými, jeho nalomené sebevědomí mu zůstává na celý život.

Být šťastným, sebevědomým a být sám sebou vypovídá o prostředí s pochopením, láskou a velkou dávkou trpělivosti „*Během dětství by se měly děti naučit, že k sebejistotě není třeba být perfektní. Jejich sebedůvěra nesmí být otřesena, ani když v něčem neuspějí...Sebedůvěra není nic jiného než víra ve vlastní předpoklady k úspěchu a štěstí.*“⁵³

⁴⁹RHEINWALDOVÁ,E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 107-108.

⁵⁰RHEINWALDOVÁ,E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 111-112.

⁵¹RHEINWALDOVÁ,E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 122.

⁵²RHEINWALDOVÁ,E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 124.

⁵³RHEINWALDOVÁ,E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 128.

3.3 Ohleduplnost

Být schopný ohleduplnosti znamená mít úctu k druhým lidem, ale i přírodě a všemu kolem nás. Znamená respektovat druhé a podle toho se k nim chovat. Je jednou z morálních hodnot, ale nespočívá pouze v dodržování dobrého společenského chování. „*Respekt je cit, je to uznání hodnoty bližního.*“ Opět rodiče jsou těmi hlavními, kteří především učí děti respektovat své okolí. „*Není to snadný úkol, protože děti jsou egocentrické a představují si, že všichni a všechno je na světě jen kvůli nim.*“ Na světě žijeme se spoustou jiných lidí a setkáváme se s nimi v každodenním životě. Ohleduplnost nám umožňuje žít s nimi v relativním souladu. Schopnost chovat se ohleduplně začíná už v rodinném prostředí, už mezi manželským párem. Stávají se pro děti vzorem. „*Děti se stanou ohleduplnými, protože jim to bude příjemné, a ne že se to od nich vyžaduje.*“⁵⁴ Morální kodex slušné chování od lidí požaduje, je to apel společnosti. Ohleduplnost je nepsaná schopnost respektovat i bez daných pravidel, pouze na základě projevu naší moudrosti a etického vychování.

„*Děti musí pochopit, že také jejich vrstevníci si zaslouží ohleduplnost, a to pro svou pouhou podstatu. Všichni máme stejné právo na život.*“⁵⁵ Jak píše Rheinwaldová, jestliže se někteří špatně chovají, jsou zlí a nepřátelští, snažme se jim vyhnout nebo jim pomoci se polepšit. Každopádně chovat se ohleduplně znamená v této souvislosti také pochopit chyby ostatních. Rodiče by měli dětem vysvětlit, aby o všem citlivě přemýšlely. Aby si uvědomovalo potřeby ostatních a že „tu není samo“.

Dítě se rodí do společenského prostředí plného lidské práce a jejich výsledků. Aby si dokázalo věcí vážit, je třeba, aby pochopilo jejich význam, lidskou práci a tvořivost, která je v nich vložena. Že může být práce únavná a těžká si mohou děti ověřit už při domácích pracích. „*Jedině tím, že se o tom sami přesvědčí, ji budou respektovat a produktů práce jiných si budou vážit. Tento postoj bude založen na vlastní zkušenosti, a ne na kázání dospělých.*“⁵⁶ Na vykonanou práci by měl člověk hrdý i bez slibovaných výhod či finančního ohodnocení.

„*Bezohlednost se stává stále vážnějším a nebezpečnějším problémem celé společnosti...Mnozí si myslí, že být jiný znamená být špatný...Tak je nutná výchova k respektování druhých lidí, ať se od nás jakkoli liší...V rodině se má novým členům vysvětlovat, o všem hovořit a jít příkladem svým chováním.*“⁵⁷ Překonávat instinkty a vést je

⁵⁴ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 116-117.

⁵⁵ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 118.

⁵⁶ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 119.

⁵⁷ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 121.

k opravdu lidskému chování můžeme už jen pohádkami, příběhy a vhodnými příklady ze života.

3.4 Svědomí

Svědomí je jakýsi kontrolní orgán patřící k našemu já, který pohlíží na to, jak etické a mravní naše jednání je. Lidé mají možnost vlastního rozhodování. Na rozdíl od zvířat máme možnost si své chování uvědomovat a uvažovat nad ním. „*A protože disponujeme myslí a schopností uvažovat, ...není cílem, aby bylo chování lidí motivováno pouze očekávanou odměnou nebo trestem.*“ Takové chování a charakter nejsou trvalé ani hodnotné. Nevytváří v nás zdravé, spravedlivě sebekritické svědomí. Takto bychom odpovědnost vůči sobě odevzdali okolním podmínkám. Aby se člověk nechoval pouze podle očekávaného způsobu (který by později mohl z protivenství porušit), „*je nutno pěstovat v dítěti kladné vlastnosti. Je třeba, aby porozumělo kulturním požadavkům společnosti, v níž žije, a tím se v něm vyvinuly svědomí a smysl pro etické hodnoty.*“⁵⁸ Tedy důležitější je být dobrým člověkem z vnitřní potřeby než s ohledem na odměnu či trest.

„*Dítě ještě přesně neví, co je dobré a co zlé, ví jen, že to se nesmí a to se může. Prostředí, výchova, příklad je zvlášť v předškolním věku pro dítě důležité, neboť mu vniká do krve mravní zákon společnosti a utváří se chování dítěte, tvoří se charakter.*“⁵⁹ Učí se z toho, co jim otec nebo matka ukazují jako dobré či zlé a ve svém svědomí si pak vytváří ponětí o tom, jak tyto dva protiklady rozeznat. Jakmile toto pochopí, dokáže vysvětlit následky různých činů. Rozvoj svědomí v podstatě učí hodnotit své vlastní já, své vlastní činy. Svědomí je však jakousi vyšší lidskou vlastností a úplně se může rozvinout až ve starším věku dítěte nebo na počátku jeho dospělosti.

3.5 Charakter jako soubor etických vlastností

Svědomí, ohleduplnost, sebeúcta a sebedůvěra apod. jsou pozitivní etické vlastnosti, které tvoří naši osobnost, které jsou součástí našeho charakteru. Jak moc prostoupili k našemu nitru, jak moc jsou nám blízké a jestli se podle nich chováme už je záležitost spíše praktická. Do této praxe však může významně zasáhnout rodinná výchova. Charakterem jsou kvality, které „*projevují ve způsobu myšlení a výrazu člověka, v jeho postoji k životu, zájmech, činnosti a osobní filosofii...Charakterní člověk nelže, nepodvádí, dostojí svým slibům, má pevné zásady,...je spravedlivý, morálně silný.*“

⁵⁸RHEINWALDOVÁ,E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 103-104.

⁵⁹KLÍMOVÁ-FÜGNEROVÁ, M. *Citová výchova v rodině*. první. Praha: ROH, 1974. s. 36-37.

Morálně silný je člověk, který stojí za pravdou, spravedlností a nekoná své činy jen proto, aby z nich měl pouhý prospěch, aby dělal sám sebe lepším. Takové chování bychom mohli označit za neetické. Spousta dospělých však lže, aby se nemuseli dostávat do nepříjemné konfrontace s pravdou (pro ně nepříznivou). Dokáží lhát i svým nejbližším. Myslíme tím bohužel i rodiče. „*Dítě je často svědkem, jak matka lže do telefonu, aby nemusela dostát slovu: „Já vím, že jsem vám to slíbila, ale opravdu vám to teď nemůžu přinést. Strašně mě bolí hlava, sotva stojím na nohou!“*“⁶⁰ Rodiče se vymlouvají i ze slibů svým dětem. Uvědomění, že rodič, ke kterému vzhlíží, zklamal, bolí víc než nesplněný slib. „*Přitom se učí, že slibům není třeba dostát, člověk nemusí držet slovo a na nikoho není spolehnutí. Stane se samo nespolehlivým.*“⁶¹ Nejspíš je lepší neslibovat, než nesplnit. A jistě by se našlo mnoho jiných situací, ve kterých lidé lžou a podvádějí. Dítě pak snadno získá dojem, že lež je výborný prostředek jak se vyhnout sankcím. Správným příkladem by však mělo být takové chování, že za důsledky svých činů je člověk odpovědný. A také, že přiznání dítěte a vysvětlení jeho jednání je velice polehčující okolnost. Nikoliv, že za pravdu se trestá.

Charakter a svědomí se rozvíjí v dítěti zhruba s logickým myšlením. U malých dětí můžeme ještě požadovat žádané chování za odměnu. U těch starších je třeba rozvinout svědomí jako vnitřní regulátor jejich činů. Aby za ně byly samy odpovědné bez jakékoliv vnější odměny nebo také výmluvy. Správné, etické chování podle morálních zásad se má stát samozřejmým. Svědomité jednání nemá být ani přitěžující duševnímu zdraví, naopak má být pro něj zušlechťující. Rheinwaldová přímo píše, že „*bezcharakterní chování by u nich mělo vyvolávat fyzický pocit nevolnosti.*“⁶² Tedy mluvíme o psychosomatické reakci na nesoulad mezi konáním a zásadami. Rodiče by měli v dětech pěstovat charakter se zdravým svědomím. Především svým příkladem. Rodiče by si měli také uvědomovat důvěru, kterou do nich dítě vkládá a nekazit jejich vztah sebemenším podvodem, byť s dobrým úmyslem. „*Je třeba zvykat ho na realistický přístup k životu a prostředí, ve kterém žije.*“⁶³

⁶⁰ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 194-195.

⁶¹ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 196.

⁶² RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 197.

⁶³ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 200.

4 Význam manželství a rodiny pro její stabilitu a vytváření etického prostředí

K představě o rodinném prostředí, které je nejen etickým prostředím výchovného procesu, snad více pomůže následující nástin současné sociální situace partnerství, manželství a rodiny vůbec v západní kultuře.

Partneři v manželském svazku vůči sobě cítí obecně větší zodpovědnost a závazek nežli nesezdané páry. Vyplývá to již z pocitu, že spolu mají více společného, svou osobu partnerovi více odevzdávají. A úplná odevzdanost sebou přináší podle Lencze opravdu závazek. Dalším důležitým aspektem je vzájemná trpělivost ve vztahu. Trpělivost a čekání také prohlubuje, utvrzuje jejich vztah. „...statistiky mluví o překvapující skutečnosti, že v manželstvích, kde manželé před svatbou spolu žili, je podstatně více rozvodů než v manželstvích, kde manželé spolu před svatbou nežili. My to chápeme: nenaučili se ovládat.“

64

4.1 Láska v manželství dříve a dnes

Partneři by měli před svatbou (a také po ní) umět spolu mluvit, navzájem se znát, umět sebe i druhé pozitivně ohodnotit, pomáhat si a pokud chtějí vyjádřit své postoje, tak umět je vyjádřit otevřeně, ale s citem. „*Manželská rodina...vychází z křesťanské tradice, která předpokládá nezrušitelnost převzatého závazku.*“ Situace se však změnila a tuto nezrušitelnost je již možno porušit a manželům je dnes umožněno se rozvést. Naopak rozhodnutí vejít do manželského svazku je rozhodnutí plně v rukou partnerů. A ne všechny páry se chtějí brát. V dnešní době se stává stále více tolerovaným soužitím nesezdaných párů. Lidé ale i dnes hledají svůj protějšek pomocí námluv. Námluvy „*jsou činnost náročná a komplikovaná, vkládáme do ní často ze sebe to nejlepší. Něco se ale přece jen změnilo. Sázky v této krásné hře jsou nižší, a někdy mohou být i nicotné. Tradiční namlouvání muselo brát v úvahu, že tvořící pár se vybírá pro rodičovství...a rodičovství je na celý život.*“⁶⁵

Jak už bylo zmíněno, na vznik a vývoj manželství a rodiny měla velký vliv církev a s ní křesťanská víra. „*Česká rodina se po mnoho století utvářela a trvala jako katolická rodina.*“ Instituce rodiny jako jedna z nejstarších a nejstabilnějších zažívá v dnešní společnosti zásadní změny. „*Mění se i obsah sociálně platných definic rodinných rolí a vztahů.*“⁶⁶

⁶⁴ LENCZ, L. *Etická výchova: metodický materiál*. 1. vyd. Praha: Luxpress, 2003. s. 80.

⁶⁵ MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). s. 117-118.

⁶⁶ MOŽNÝ, I. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Vyd. 1. Brno: Blok, 1990. s. 63-64.

Křesťanství určilo manželský vztah jako lásku. I dnes je láska předpokládána jako součást rodinných vztahů a podmínkou úspěšného soužití. Pojem láska v sobě však skrýval zcela něco jiného než jak jej vnímáme dnes. Dnes je láska prvoplánově spojena s erotikou a přitažlivostí. Avšak v původním myšlení manželská láska označovala takovou lásku muže k ženě, kdy muž měl „především odpovědnost za duševní blaho jeho ženy.“ A žena jako níže společensky postavená měla svému muži projevovat úctu. „Mnohé se změnilo od té doby, leč snad až po naše dny stále platí: co jiného je láska, než převzetí odpovědnosti za štěstí – tedy za duševní blaho – toho druhého?...spirituální odpovědnost páteří manželské lásky zůstává.“⁶⁷ Avšak „to, o čem mluví v Manželské a předmanželské poradně klientky a klienti..., když se chystají pro svou novou lásku rozpustit svou rodinu, je zajisté něco dost podstatně jiného než to, co měl na mysli svatý Pavel.“⁶⁸ Křesťanství kázalo o sexuální zdrženlivosti a počestnosti především z pragmatických důvodů. Účelem rodiny a manželství bylo založení řádu a pořádku a k tomu se pojí přísnost a pevná vůle. Ta je však těžko slučitelná se sexuálními pudy a rozkoší. A bez vůle je i těžko představitelná víra v křesťanství. Láska jako smilstvo byla z manželství zkrátka vypuzena a představovala/představuje hřích.

Následná náboženská reformace v Evropě byla nepřímým činitelem toho, že láska v manželství se proměnila z oddanosti a zdrženlivosti na respekt, nezávislost a sexuální seberealizaci. Tento vývoj směřoval a směřuje od trvalého závazku k otevřenosti nové volby. Jestliže už partnery k sobě nepojí tak silný závazek, kterému by se zpovídali, je třeba hledat nové jistoty. „Láska tu není předpokladem takového nezrušitelného závazku. Láska tu je tímto závazkem, věrnost tomuto závazku je láskou...Klade se tu jen více důrazu právě na lidsky důstojný akt volby...Respektuje se tu také víc fakt, že se člověk mění, a vyvozují se z toho jiné závěry. Z tohoto hlediska jednou ze základních kvalit manželské lásky...je, že svého partnera opětovně volím.“ Tato volba nás více či méně motivuje k tomu, abychom se sami chovali co nejlépe. Avšak je důležité zmínit, že „základní přednost sekularizovaného pojetí manželské lásky, garantované nikoli transcendencí slibu, ale racionalitou pozitivní zpětné vazby výměny slasti, je přednost dosti křehká.“⁶⁹ Také z těchto důvodů se lidé neodvažují vstupovat do manželského svazku a raději volí volnou formu soužití. Fenoménem dnešní doby se stává fakt, že lidé vidí snazší vyústění jejich vrtkavého vztahu v rozvodu, než v záchraně lásky, která se mění například v důsledek nedorozumění v opak. Nastávají komplikace s tím,

⁶⁷ MOŽNÝ, I. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Vyd. 1. Brno: Blok, 1990, s. 65- 66.

⁶⁸ MOŽNÝ, I. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Vyd. 1. Brno: Blok, 1990, s. 67.

⁶⁹ MOŽNÝ, I. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Vyd. 1. Brno: Blok, 1990, s. 77-78.

co ještě lidi k sobě poutá. Nezapomínejme však, že tu stále něco takového existuje a tím je v neposlední řadě nezrušitelný vztah k dítěti.

Z rodiny se vytrácí oddanost, která je protikladem nezávislosti. Do popředí se v novověkém pojetí dostává identita jedince. Individualita je respektována v mnoha společenských institucích, není z ní tedy vyloučena ani rodina. „*Osobní nezávislost je naše výsada i náš úděl...Manželská láska jako vztah dvou relativně nezávislých individualit je zajisté vztah velmi krásný – ale také velmi křehký.*“⁷⁰ Podle Možného je stav společenského vědomí ve věcech manželské lásky možno považovat za žalostný. Dokazují to nejen statistiky, ale i dobře známé počty rozvodů a natality. „*...mnoho vřelých mileneckých vztahů nezvládá transformaci v manželskou lásku ani natolik, aby zajistily socializaci z té lásky narozeného dítěte...nepodaří-li se nám vybudovat příslušný institucionálně vyvážený systém sociálně legitimních způsobů chování a prožívání v reprodukčním procesu, vyhovující individuálně i sociálně, zachová se naše společnost v příštích generacích leda zázrakem.*“⁷¹

Neztracujme však lásku s vidinou beznaděje. Rodina nemůže být institucí bez citů, bez neverbální komunikace, bez atmosféry, která se nedá popsat slovy. Mohli bychom se v nejhorším bez svých rodinných členů obejít, avšak snad každý cítí, že rodina je něco nadosobního. Opravdová láska, která by měla k rodině patřit, by neměla být jen jejím předpokladem, nýbrž výsledkem. „*Láska není prostě štěstí za ideálních podmínek, kdy vše souhlasí s naším snem o rodinném či manželském životě, nebo o důvěrnosti a spolehlivosti vztahu dítěte a rodičů. Láska musí pracovat!...Lásku vytváříme my sami; svými činy, svým chováním, svou osobou.* „*Dítě potřebuje vyrůstat s vědomím, že láska nikdy nezanikne, že maminka s tatínkem zůstanou vždy spolu navzdory jak svým slabým, tak i silným stránkám.*“⁷²

4.2 Nesezdaná soužití a fenomény rodičovství v dnešní společnosti

Formy manželského soužití se mění. Lidé nehledají důvod ke sňatku v majetkovém zvýhodnění nebo proto, že jim partnera vybrali rodiče. Dnešní páry se berou z důvodů vzájemných sympatií. Stále se však zachovává kult manželství a rodiny, tak jak je po staletí navyknutý. „*Manželství a založení rodiny zůstává součástí životních plánů většiny mladých lidí. Velká část z nich také upřednostňuje tradiční model dvoudětné rodiny.*“ Mění se však jejich pohled na vstup do manželství, kdy tento krok činí v pozdějším věku než jejich rodiče a také po předchozím soužití s partnerem. Přestože lidé se stále berou, ač za odlišných

⁷⁰ MOŽNÝ, I. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Vyd. 1. Brno: Blok, 1990, s. 82-83.

⁷¹ MOŽNÝ, I. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Vyd. 1. Brno: Blok, 1990, s. 86.

⁷² SCHAEFFEROVÁ, E. *Co je rodina?*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995. s. 60.

podmínek a s jinými cíly, je také častou formou společného soužití neformální svazek, již zmíněný v dřívější kapitole. Nastává otázka, jak jsou takové svazky srovnatelné s manželstvím. Opět se naskytá fakt, že „...jsou nesezdané svazky mnohem méně stabilní než manželství, a to i v případě, že jsou v rodině přítomny děti.“⁷³ Je třeba zmínit, že výzkum nesezdaných soužití je obtížnější a méně kvalitní a přesnější než je tomu u úředně evidovaných manželství. Dalším fenoménem je odklad založení rodiny.

Dnešní doba nabízí i české společnosti spoustu příležitostí na základě ekonomických a politických změn k tomu, aby se staly důvodem odkládání sňatku a rodičovství. Máme na mysli například cestování, univerzitní vzdělání, pracovní prestiž apod. Zvyšuje se věk, ve kterém se lidé berou a zakládají rodinu – pokud se žení a vdávají. Počet mimomanželsky narozených dětí totiž stále stoupá. Nesezdaná soužití dnes běžně existují a jsou tolerována. „*Jiná věc je ovšem tolerance k chování jiných a jiná vlastní životní projekt...jen každý desátý z dosud svobodných říká, že by chtěl v takovém svazku žít.*“⁷⁴ U žen má velký podíl na tom, jestli se rodí děti mimo manželství, jejich vzdělání. Čím vyšší vzdělání, tím nižší pravděpodobnost. I když je v Česku pohled na svobodné mateřství již liberální, má to dopad na děti těchto matek. Manželství, do něž se provdává žena již s dítětem, jsou méně stabilní. Stejně jako se ukazují méně stabilní formou rodiny nesezdaná soužití. A ta „*jen zřídka nahrazují dětem emociální jistotu a pevné zázemí; to jim častěji skýtá tradiční rodina.*“⁷⁵ Tradiční rodinu spojovalo především udržení společného majetku a manželství morální autorita – „*garantováno transcencí: co Bůh spojil, člověk nerozlučuj.*“ Silný etický aspekt, který rodinu spojoval (možná ještě zčásti spojuje), se však změnil na občanskou smlouvu. A také společný majetek rodiny již není závazným z generace na generaci.

Avšak ani tak sňatek, jako více rodičovství ovlivní chování páru. Vyšší důležitost tomu přiřkládají i hodnotové výzkumy generace mladších. „*Nejvyšší hodnota u ideálního životního partnera je jak pro muže, tak pro ženy dobrý vztah k dětem.*“⁷⁶

⁷³ CHALOUPOKOVÁ, J., ŠALAMOUNOVÁ, P. Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2004, s. 13-16.

⁷⁴ MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). s. 263.

⁷⁵ MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). s. 273

⁷⁶ MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). s. 264.

4.3 Rodina jako tvůrce mezilidských vztahů

Lidé každodenně přichází do styku s jinými lidmi, každodenně dochází k mezilidským vztahům. Ovlivňují naši náladu, pocity, dokonce i chování a postoje ač si to uvědomujeme nebo ne. Mohou být dobré či špatné, tvůrčí či destruktivní. Otázka mezilidských vztahů a učení k nim se postupně dostává i do škol jako praktický předmět, jako etická výchova. Škola přesto není tím hlavním střediskem, odkud pochází návyky chování. „*Rodina je „středisko“ formování mezilidských vztahů. Rodina je místem, kde by se měl člověk od útlého věku učit hlubokému pochopení toho, ... že život má hodnotu a smysl.*“⁷⁷ Každým dnem se utvářejí naše mezilidské vztahy. Je jen na nás, jak budeme prožívat každodenní společné chvíle, které nemusí být vždy podle našich představ. Mohou nastat překážky, na které můžeme reagovat stále negativně a nebo s nadhledem a uvědoměním, že i svým momentálním chováním a postojem tvořím atmosféru a reakce těch ostatních, tedy i dětí. Máme na mysli teď především rodinné prostředí. Pro každý zdravý vztah je nezbytná důvěra. Je to také předpoklad dobrého manželství. „*Bez ní není mezi lidmi lásky, přátelství a klidné jistoty. Pro děti je důvěra v dospělé zvlášť důležitá.*“⁷⁸

Chyby dělá každý člověk. Jestliže však dítěti dokážeme vysvětlit, že nikdo není neomylný, ale že je důležité být odpovědný za své činy, samo se naučí být upřímný a svědomitý. Každá situace je důležitá pro její následky a měli bychom k ní i tak přistupovat s vědomím této skutečnosti. Samozřejmě nemůžeme být a ani nejsme stále se vším spokojeni a stále pozitivně naladěni. Ale důležité je umět si své chování uvědomit a umět se za něj omluvit. A to i dítěti. Dítě totiž nezapomíná. Uveďme si krátký příklad podle Schaefferové: Byt je čerstvě a perfektně uklizen, protože je očekávána návštěva. Následně však přiběhnou děti za zahrady s kytíčkou pro maminku. Rázem je v chodbě špína. Reakce matky může být pozitivní, pochopí nadšení dítěte, pochválí a poděkuje za kytíčku, třeba pohladí a společně pak mohou s dítětem uklidit. Nebo může být reakce matky negativní, začne dítěti vyčítat nepořádek, o kytičce se pozitivně rozhodně nevyjádří a ještě jej požene uklízet. Je zřejmé, z které reakce bude mít dítě dobrý pocit upevněného vztahu s maminkou a z které bude nešťastné. „*Nevšíravé matky a babičky si možná samy připravují, že budou zanedbávány tím, že stále znovu učí, že lidské city a lidská potřeba kladné reakce není nikdy tak důležitá jako uklizený dům, řád, pravidla a zavedený pořádek.*“

⁷⁷ SCHAEFFEROVÁ, E. *Co je rodina?*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995. s. 45.

⁷⁸ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 199.

„Některé věci představují příliš vysokou cenu za okamžité uspokojení z toho, že to tomu druhému náležitě vytmavím.“⁷⁹ Je důležité si uvědomovat, co je pro příjemný vzájemný vztah přínosné a zásadní, co jej může posílit a naopak co nikoliv. Kritika může být přínosná, ale musí být vyvážená a ne stále přesvědčující o jedné pravdě. „Lidské vztahy v manželství, v rodině i v širším měřítku vyžadují, aby tu byl někdo, kdo si uvědomuje nebezpečí, že neplodnou nepřijemností bude vše zmařeno...Mělo by se otevřeně hovořit o tom, jak využívat vzácný čas strávený společně k užitku všech a jak spíše vztahy budovat, než se střemhlav vrhat do hádek.“⁸⁰ Ve vzájemných vztazích je také potřeba mluvit jak o maličkostech, tak o vážných věcech. Ke všemu je však zapotřebí citlivého přístupu, naslouchání a také taktu. Rodina by měla být prostředím, ve kterém se člověk nebojí projevit své postoje a emoce, avšak zároveň tak, že se učí je projevovat s cílem fungujících vztahů.

K pozitivnímu rozvoji mezilidským vztahům v rodině by mělo patřit porozumění, pochopení druhého člověka, nebo též empatie. Empatie neznamená lítost nad druhým, ale „...znamená, že někdo se dokáže podívat na věci z vaší strany.“ Může se více rozvinout právě v rodinném prostředí, protože zde vznikají intimnější vztahy než v okolním veřejném světě. Právě intimita a vstup do duše druhého nám umožňuje skutečně mu porozumět. „Každý člověk komunikuje dvěma způsoby: slovy a mluvou těla. Slova obsahují fakta, zatímco svaly, postoj, pohyby a mimika vyjadřují citový obsah za slovy.“ Pokud takto rodič porozumí svému dítěti, pozná jeho myšlení a pravý pohled na věc, může mu zajistit svým přístupem psychickou oporu a bezpečí – to je empatie. „Dalo by se říct, že empatie znamená naslouchání srdcem, a ne chladným rozumem.“⁸¹ Dítě je schopno spíše přijmout logické vysvětlení až po tom, kdy cítí, že rodiče rozumí jeho citům. Empatie je prostředkem k tomu, aby rodiče mohli učinit dítě zdravě sebejistým, vyrovnaným s lidskou důstojností a úctu k sobě sama i k druhým. „Empatie nesporně patří k jedné z nejdůležitějších vlastností správných rodičů.“⁸² Empatie není vrozenou schopností. Vyžaduje to mnoho snažení, učení a cvičení se. Ani dítě není ze své přirozenosti laskavé. Láskyplné a laskavé chování je výsledkem zušlechťování našeho já. A dítě přijímá jako největší vzor tohoto chování své rodiče. Není to ani paní učitelka a zdaleka ne média, která by plně zastala roli pozitivního příkladu. Takže opět po něm nemůžeme chtít ani v dalším průběhu jeho života laskavé, ohleduplné a současně vyrovnané asertivní chování, když samo vidí, že rodiče se k sobě tak nechovají. A nejen k sobě, ale také k ostatním lidem, zvířatům a životnímu prostředí. A ani se

⁷⁹ SCHAEFFEROVÁ, E. *Co je rodina?*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995. s. 51, 53.

⁸⁰ SCHAEFFEROVÁ, E. *Co je rodina?*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995. s. 54-55.

⁸¹ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 170-171.

⁸² RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 172.

tak nechovají k dítěti. Spousta nejistých, nevyrovnaných dospělých jedinců s psychickými problémy může nalézt pohnutky ke svému chování v dětství. „*Lásce a empatii se děti učí z příkladů.*“ I pohádky, televizní programy a filmy mohou být příkladem, ale rodiče by měli pečlivě zvážit jejich výběr. Tak, aby děti dokázaly rozeznávat dobro od špatného a byly „*hrdé, že jsou vlídné, láskyplné, a budou to vyžadovat od druhých.*“⁸³

Ve výchově k etickému chování k lidem, přírodě a věcem kolem nás – pomáhat druhým, chovat se k nim slušně, starat se o zvířata a o věci – je mnohem účinnější pozitivní přístup a stálý příklad než zakazování a agrese. Pozitivní přístup v něm bude budovat city a úctu k ostatním. Ale agrese se snadno přenáší a nic dobrého netvoří. Jen v dítěti vyvolává pocity nenávisti.

Mezilidské vztahy zvláště v rodině jsou o lásce, o vzájemném zájmu o sebe, avšak je třeba nezapomínat na to, že každý člověk má být svobodný ve svém nitru. Tedy nebýt utlačován ani přílišnou láskou. Být svobodný ve své duši znamená být šťastný ze své vlastní podstaty a existence. Být šťastným, že nejsme sami a přitom můžeme být sami sebou.

„*Pokud se nenaučíme mít rádi sami sebe a svůj život, nejsme schopni mít rádi druhé...Naučit dítě zdravé lásce k sobě znamená naučit ho zodpovědnosti za své zdraví, úspěch a štěstí.*“⁸⁴ Je to obtížný úkol závisející především na jeho rodičích. I oni se s dítětem stále učí mezilidským vztahům. Dětská duše je však více křehčí a vzhlíží k dospělým ve svém rodinném prostředí jako k učitelům, jako k osobám, které chce mít ráda a chce, aby ony ji měly také tak rády.

⁸³ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 175.

⁸⁴ RHEINWALDOVÁ, E. *Jak vychovat šťastné dítě*. druhé rozš. a uprav. vyd., Praha: MOTTO, 1997. s. 178-179.

Závěr

Člověk má ze své přirozenosti potřebu sdružovat se, být ve společnosti ostatních lidí a vytvářet s nimi společenství. Rodina je společenskou institucí, která je jednou z nejstarších lidských. V souvislosti s vývojem lidských společností se utvářely pohlavní a sociální role. Pohlavní role se po staletí utvářely hlavně na podkladě biologických a fyzických schopností muže nebo ženy. Jsou tak socializovány, že nám připadají přirozené. Pohlaví a věk jsou i nadále statuty, které jsou nám přiřčeny od narození a od nichž se odvíjí naše role ve společnosti. Sociální role se mění v průběhu našeho života v závislosti na naší situaci. Společnost je takto strukturovaným celkem. Důležitou součástí tohoto celku je pak právě rodina, která vychovává novou generaci.

Rodinu můžeme chápat jako široký pletenec příbuzenských vztahů. Avšak tato práce je zaměřena na rodinu malou, do které počítáme pouze rodiče a jejich děti. Tedy dvě generace. Cíleným typem rodiny a manželství byl typ vycházející ze západoevropské kultury především v současné době. Manželství je svazek dvou lidí, muže a ženy, který je společensky uznán a uznáván. Stává se významnou etapou v životě každého zúčastněného. Mění se jeho sociální postavení a také jeho soukromí. Spojuje životy nejen dvou lidí, ale také dvou rodin. Výběr tak důležité osoby byl ještě před sto lety zásadně otázkou rodičů. Postupně se však zažité konvence uvolňovaly a v moderní společnosti je zcela běžné, že volba životního partnera je svobodným rozhodnutím samotného potomka. Moderní doba obecně přikládá důraz svobodě a také dost individualitě. Lidé se tolik nevážou ke klasickým tradicím dřívějších dob. Nevidí v jejich naplňování smysl. Tak tato „uvolněná“ doba nahrává také vyššímu počtu soužití bez sezdání. Zůstává však otázkou, zda dokáží naplnit všechna očekávání, hledaný smysl života a také, jestli dokáží vytvořit instituci jistoty a bezpečí pro plnohodnotný duševní vývoj dětí.

Historický exkurz, jakým jsme pohlédli na stav rodiny a manželství dříve a dnes, nám pomohl uvědomit si mizející a stávající znaky rodiny, které výrazně mění její charakter. Instituce rodiny, myšleno i jako instituce vychovávající novou generaci, již nemá tak silné a jisté postavení ve společnosti jako tomu bylo dříve. Je to dáno především rozvolněním společenských rolí, širším svobodným rozhodováním, zaměřením společnosti na individualitu člověka a v neposlední řadě také poklesem vlivu náboženské víry. V této souvislosti se stává rodina i méně stabilním institucí pro výchovu dětí zajišťující jistotu a bezpečí. Se svobodným

myšlením a rozhodováním upadají normy a řád, který lidem umožňoval/umožňuje vymezení etických hodnot a jejich dodržování.

Dále také sociologický pohled na rodinu, na mužské a ženské role v rodině, nám pomohl pochopit strukturu rodiny a to, jakým způsobem do ní muž nebo žena zasahují a následný vliv na děti. Žena a muž mívají odlišný vztah k dětem a i u dětí záleží na jejich pohlaví. Děti jsou citově většinou více vázáni na matku než na otce. Role muže jako otce v rodině obecně slábne, myšleno jeho vliv na výchovu potomků – zejména volba povolání, který byl v minulosti silnější. Ženin obecně výraznější citový vztah k dětem a dětem k ní jako k matce způsobuje větší vzájemnou důvěru, náklonnost a ovlivnitelnost. Tento fenomén je brán obecně, nemusí platit konkrétně. Nebylo by však správné jednoho z rodičů z výchovy dětí vyloučit. Každý potomek potřebuje pro svou následnou orientaci ve světě dospělých vidět vzory ženského i mužského chování.

Od manželského svazku jsou většinou očekáváni potomci, jak již vyplynulo z předchozích odstavců. I když tomu tak samozřejmě nemusí být. Manželství tvoří i bezdětný pár. V případě potomků můžeme mluvit o malé, též nukleární rodině. Mluvíme o společném soužití dvou generací. O rodině, kde manželský pár pečuje a vychovává své děti a širší rodina do jejich sféry až tak nezasahuje. A právě výchova v rodinném prostředí je nezanedbatelnou součástí osobnostního a etického vývoje dětí. Je třeba také zmínit rodiny, jež nevychovávaly své vlastní rodiny, ale jsou adoptivními rodinami, nebo rodiny, kde z různých důvodů vychovávají děti jiní příbuzní než jejich vlastní rodiče. I u nich platí důležitost předkládaného etického vzoru a pozitivního citového podnětu dětem. Práce se ale především zaměřila na úplnou rodinu tvořenou rodiči a jejich vlastními dětmi. Moderní rodina je i tak chápána – zúžení širšího okruhu příbuzenstva na nukleární rodinu. Proto se stávají především rodiče těmi, kdo předává dětem hodnotové a charakterové vlastnosti spolu s vytvářením emocionálního prostředí.

Sympatie, láska, vzájemná náklonnost jsou hlavními důvody sňatku v moderní západní kultuře. Emocionální složka je pro rodinu charakteristická. Vytváří mezi jejími členy úzké, dlouho trvající vazby. A rodina se stává svým soukromím k projevu emocí ideálním prostředím. Láska, která je požadovaným výsledkem rodinného a manželského soužití (mezi manželi a mezi rodiči a dětmi) dnes, však vyžaduje komunikaci s pochopením, úctou, respektem a trpělivostí. Jak se zmiňuje Ivo Možný, pouhá láska, na které je dnes postaveno manželství a rodina, je velmi křehkým základem. Důležitým poznatkem také je, že láska je výsledkem chování a projevených lidských hodnot a ne jejich původcem. A zároveň, že láska (zvláště k dětem) není za odměnu. Tedy to znamená rozlišovat city a spravedlnost.

Etické můžeme hodnotit takové spravedlivé hodnocení, které se nevztahuje na city, ale na svědomí.

Emoce však zůstávají neodmyslitelnou součástí patřící k rodině a zvláště dětem. Těžko si dokážeme představit vychovávat je bez nich. Projevem emocí je hlavně neverbální komunikace a právě ta se stává pro rodinu klíčovou. Děti velmi silně vnímají jakékoliv její projevy, vstřebávají skrze emoce dobré i špatné lidské chování a tvoří si o něm svůj vlastní vzorec chování. Pozitivní emoce navíc vnášejí do rodinné atmosféry klid, bezpečí a jistotu. Každý člověk má potřebu cítit se v bezpečí – materiální a duševní, o to více děti, které jsou ještě závislé na svých rodičích.

V práci bylo uvedeno několik vybraných etických a morálních hodnot, jako lidská důstojnost, sebedůvěra, ohleduplnost, svědomí, charakterové vlastnosti. Nebylo účelem popsat tyto hodnoty jako součást ideální a dokonalé rodiny bez chyb. Takovou bychom asi ani nenašli. Jejich popis nastínil především to, jaký je význam jednotlivých hodnot, jak výrazným způsobem zasahují do našeho každodenního života a tedy jak je důležité si je uvědomovat. A protože rodina je tím prvotním vychovatelem další generace, jakou roli hrají v rodinné výchově. Dotkli jsme se představy, jak by mohlo být vhodné etické prostředí utvářeno. Přiblížili jsme se také trochu k některým příkladům. Zachováním a rozvíjením těchto lidských hodnot je možné v dětech pěstovat silnou, tvořivou, empatickou a charakterní osobnost. V tomto můžeme nalézt jejich smysl.

Jejich smysl můžeme nalézt dále v mezilidských vztazích. Ve vztahu k druhým lidem se projevuje, jak máme nastaveny hodnoty svědomí a dalších. Projevuje se, jak vnímáme dobro a zlo a jak k nim přistupujeme. Jestli jsme čestní, upřímní, apod. nebo ne. Právě utváření těchto charakterových vlastností v dětech ovlivňují velkým dílem rodiče, předkládáním vzoru chování a samotným jednáním s dítětem. Dítě se učí etice již v mezilidských vztazích v rodině. Je to učení něčemu, co se zdá být nedůležité, nebo neviditelné. Avšak později či dříve v dítěti (dospělém) projeví vlastnosti, které vnímalo a odpovíralo.

Každý člověk je osobností, tedy i rodiče jsou osobnostmi. Osobností se ale stáváme. Dítě v osobnost vyrůstá. Tvoří ji naše životní zkušenosti, kulturní prostředí a také rozvoj vrozených schopností. Osobnost konkrétního muže a ženy tvoří jejich vzájemný vztah jako manželů. Případně později svou osobností vytváří rodičovský vzor pro své potomky. Rodiče jsou pro své děti morálním vzorem přinejmenším do jejich pubescence. Míra vlivu rodičů a rodinného prostředí na etickou výchovu dětí byla jedním z cílů této práce, snažili jsme se ji zjišťovat a popisovat. A můžeme říci, že manželství a rodina má v tomto ohledu na své děti výrazný vliv. A protože lidé projevují své morální kvality a osvojené hodnoty po celý

život v mnoha lidských oblastech, je třeba tomuto tématu věnovat pozornost už ve výchově dětí. Ve výchově dětí nejen ve škole, ale hlavně v rodině.

Použitá literatura

Etická výchova: Učeb. texty pre vyučovanie predmetu etická výchova na zákl. a stred. šk. 1. vyd. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1992. ISBN 80-7158-001-5

CHALOUPKOVÁ, Jana a Petra ŠALAMOUNOVÁ. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě. 1. vyd.* Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2004, s. 13-16. ISBN 80-7330-062-1

KLÍMOVÁ-FÜGNEROVÁ, Mirka. *Citová výchova v rodině. první.* Praha: ROH, 1974.

LENCZ. *Etická výchova: metodický materiál. 1. vyd.* Praha: Luxpress, 2003. ISBN 80-7130-107-8

MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti. první.* Praha: AVICENUM, 1986.

MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče. Vyd. 1.* Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-739-8

MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti). Vyd. 1.* Brno: Blok, 1990, ISBN 80-702-9018-8

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost. 2., upr. vyd.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-808-6429-878

MURPHY, Robert F. *Úvod do sociální a kulturní antropologie. první.* Hana Červinková. Praha: SLON, 1998. ISBN 80-85850-53-2

RHEINWALDOVÁ, Eva. *Jak vychovat šťastné dítě. druhé rozš. a uprav. vyd.,* Praha: MOTTO, 1997. ISBN 80-858-7261-7

SATIR, Virginia. *Kniha o rodině. Překlad Jindřiška Šolcová, Vlasta Lišková.* Praha: Práh, 1994. ISBN 80-901-3250-2

SCHAEFFEROVÁ, Edith. *Co je rodina?. 1. vyd.* Praha: Návrat domů, 1995. s.44-62 ISBN 80-85495-41-4

SKUPNIK, Jaroslav. *Antropologie příbuzenství: příbuzenství, manželství a rodina v kulturně-antropologické perspektivě. první.* Praha: SLON, 2010. ISBN 978-807-4190-193

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Pavčina Povolná
Katedra:	Katedra společenských věd
Vedoucí práce:	ThMgr. Dušan Špiner, Ph.D.
Rok obhajoby:	2013

Název práce:	Manželství a rodina jako etické prostředí výchovného procesu
Název v angličtině:	The marriage and family as an ethical environment of the raising process
Anotace práce:	Práce pojednává o prostředí manželství a rodiny v moderní společnosti ve vztahu k výchově dětí. Zabývá se manželským vztahem a rodinou jako vzorem pro hodnotovou a postojovou orientaci dítěte. Také se věnuje zařazení prvků etické výchovy do rodinného prostředí.
Klíčová slova:	manželství, rodina, etická výchova, morální hodnoty, nesezdaná partnerství
Anotace v angličtině:	The thesis discusses about a marriage and family environment in a modern society with a relation to children upbringing. It deals with the marriage affinity and family as a model for a child's orientation of a virtue and an attitude. It also addresses an implementation of elements of an ethical education into the family environment.
Klíčová slova v angličtině:	marriage, family, ethical education, moral values, unmarried partnerships
Přílohy vázané v práci:	-
Rozsah práce:	35 s.
Jazyk práce:	český jazyk